

СОЦІОКУЛЬТУРНА ОСОБЛИВІСТЬ ШТУЧНИХ МОВ В УМОВАХ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ

Гуманітарний інститут Національного авіаційного університету

У статті розглядаються соціокультурні особливості штучних мов крізь призму процесу інформатизації як одного з домінуючих у сучасному суспільстві.

Вступ

Особливе місце мови в культурі визначається тим, що вона виступає основним носієм і потужним ретранслятором культурних цінностей, соціальних значень, слугує ефективним регулятором і координатором суспільних відносин (тобто взаємовідносин усередині соціально-групових, національно-етнічних утворень і між ними). Разом із тим мова є «цілим світом, здатним лексично й семантично охопити всю багатогранність культури» [5, с. 51].

Мова, будучи не просто якоюсь гносеологічною абстракцією, а конкретним соціокультурним феноменом, виступає одним з основних об'єктів впливу тих процесів, що відбуваються в сучасному суспільстві. Вона наче жива губка вбирає все багатство культури, враховуючи її найтонші нюанси. У той же час будь-яка культура значною мірою пов'язана з характером і закономірностями розвитку, специфікою внутрішньої побудови та іншими рисами конкретної мови [5, с. 50]. На фоні та під впливом глобалізації дослідження процесу мовних трансформацій все більше спонукає розглядати мову як генератора культури, а не лише як засіб комунікації. Ера інформатизації та комп'ютеризації, торкаючись усіх сфер суспільного буття, логічно призводить до ідентифікації інтелектуального потенціалу суспільства з інформацією, що спричиняє радикальні зміни у культурі, способі життя, мисленні, мові тощо. Інформатизація, з філософської точки зору, перестає бути тривіальним інженерно-технічним процесом і набуває особливого, глибинного гуманістичного змісту, змінюючи загальний ландшафт культури. Відповідно зазнають трансформації і штучні знакові системи як носії інформації, які здавна були атрибутивною характеристикою соціуму.

Актуальність даного дослідження визначається тим, що протягом останніх десятиліть у суспільстві відбуваються стрімкі зміни, які торкаються галузі науки, інформаційно-комунікаційних технологій, що не могло не позначитись на змінах мови як феномену культури. Розвиток комп'ютерної техніки та сучасних інформаційних технологій породжує нові типи штучних мов, які розширюють інформаційний і соціокультурний простори, пронизуючи всі сфери життєдіяльності соціуму [8, с. 51]. Зважаючи на це, постає необхідність вивчення соціокультурних особливостей штучних мов, сутність яких змінюється в процесі інформатизації всіх сфер культури.

Постановка завдання

Метою статті є дослідження соціокультурних особливостей штучних мов під впливом розповсюдження інформаційно-комунікаційних технологій.

Аналіз публікацій

Чимало сучасних учених у своїх дослідженнях торкаються окремих питань проблеми розуміння

мовних явищ в умовах інформатизації (І. Алексеева, А. Анісімов, Г. Балута, Л. Дротянко, А. Казакова, Н. Карамишева, Л. Мантатова, А. Нікітін, А. Ракітов, М. Соболева, Б. Успенський та інші). Так, Л. Мантатова, розглядаючи інформаційне суспільство в аксіологічному вимірі, акцентує увагу на необхідності дослідження мовного аспекту культури для адекватного розуміння соціальних відносин в інформаційну еру [13]; А. Ракітов наголошує на специфіці трансформації мови програмування як результату комп'ютерної революції [16]; І. Алексеева говорить про універсальні мови подачі знань, створені в межах фреймвого підходу [1]; А. Нікітін досліджує роль штучної мови в процесі створення штучного інтелекту [14]; А. Казакова досліджує проблеми взаємозв'язку природної та штучної мов, застосовуючи лінгвістичний підхід до програмного забезпечення [10].

Основна частина

Дослідження особливостей штучних мов пропонуємо почати із з'ясування природи сучасних штучних об'єктів і систем загалом, оскільки введення термінів «природний об'єкт» і «штучний об'єкт» до сфери теоретико-пізнавальної рефлексії вчених і філософів дає змогу раціонально осмислити новітні тенденції в історичному розвитку людства. Вони виникають внаслідок зростання ролі штучних об'єктів і трансформації природного в штучне й навпаки; нового становища людини, яка сама поступово стає синтезом природного і штучного. Аналізуючи трансформацію штучних об'єктів, зокрема штучних мов, в умовах інформатизації, можна стверджувати, що вони набувають якісно нових рис через невідпинний науково-технічний прогрес. Зокрема однією з таких рис є інтегральна складність. На думку Н. Карамишевої, останнім часом спостерігається «поступова здатність штучних систем до самоорганізації, саморозвитку, оволодіння певними ступенями «свободи» і, відповідно, невизначеністю їхньої «поведінки», нелінійності руху, що зближує основні характеристики складноорганізованих природних і штучних об'єктів, а також зростання автономності штучних об'єктів коштом власних джерел, що дає підґрунтя для креативного самонавчання та самовідтворювання» [11]. Причинами таких змін, очевидно, є вихід на перший план діалогу природного і штучного як однієї з основних рис інформаційного суспільства.

У цьому діалозі активну роль відіграють і люди, й машина. Все поширенішою стає взаємодія людини з таким штучним об'єктом, як комп'ютер. Найочевиднішим результатом діалогу «людина – комп'ютер» є вплив на абстрактно-логічне мислення людини. Це виявляється в формалізації самого характеру мислення, у нарощуванні його алгоритмічності. Прискорено розвивається його формально-логічна компонента, що обмежує не лише діалекти-

чне, а й образне мислення, формуючи зрештою «машинну картину світу». Під впливом вимог до діалогу з комп'ютером людина починає оперувати чіткішими термінами; її природна мова, як засіб вираження думок, спілкування та передавання інформації, стає синтаксично чітко оформленою за алгоритмами, заданими комп'ютером, що ще раз свідчить про посилення взаємовпливу природної та штучної мов. Адже історичний розвиток науки, техніки, біотехнології створюють об'єктивну підставу для органічного «вродання штучного в природне» [11], їх поступового синтезу. Цим, на нашу думку, виправдовується помітна останнім часом тенденція до стирання формальних розбіжностей між природною та штучною мовами з точки зору практики їх застосування у повсякденному житті. Що ж до ролі людини у цьому процесі, то вона сьогодні є не стільки об'єктом, скільки суб'єктом нової лінгвістичної реальності.

Інформаційно-технічна революція спровокувала виникнення інформаціоналізму як матеріальної основи нового суспільства, в якому виробництво благ, здійснення влади та створення культурних кодів стали залежними від технологічних можливостей суспільств з інформаційною технологією як серцевиною цих можливостей. Інформаційна технологія стала необхідним інструментом для ефективної реалізації процесів соціально-економічної реструктуризації [12], потужним генератором культурогенезу [16]. Саме цим визначається поява мов комп'ютерних технологій, природа яких постійно ускладнюється. М. Кастельс пов'язує це з появою мережевої логіки, що, будучи наслідком розвитку електронних мереж, трансформує усі сфери суспільного й економічного життя [12].

На перший погляд, ускладнення природи штучних мов комп'ютерних технологій свідчить про їх універсальність, довершеність, а отже, здатність комп'ютера «навчити розуміти природну мову». Проте, на думку провідних науковців, це хибна думка. Деякі дослідники навіть намагалися співвіднести природну (зокрема художню) та штучну мови машини (комп'ютера) в творчому аспекті, зробити своєрідний синтез у світлі ідей сучасності. Так, програмісти давно намагалися створити програми, що складали б вірші: якщо комп'ютер – помічник людини, то нехай він допомагає складати вірші. Але при більш-менш тривалій експлуатації виявляється обмеженість такого підходу. З'являється тавтологія, стає помітним плагіат форми. За таким рецептом працює, наприклад, програма *Poetry generation* (генератор віршів), яку створила Р. Уест із Каліфорнії [4]. У цьому випадку машина регенерує «сиру» основу вірша, яку зрештою доопрацьовує та шліфує людина. Зважаючи на це, можна стверджувати, що навіть найпростіший переклад з мови на мову фактично недоступний для комп'ютера. Природна мова не може бути формалізованою, а відповідно, і не може бути доступною для комп'ютера [16]. Жоден, навіть найпотужніший, комп'ютер не здатен відтворити у вигляді знаків штучної мови інтуїцію, ментальні образи, творче нахнення, неусвідомлювані, підсвідомі складові мисленнєвої діяльності людини. Це пов'язано з тим, що комп'ютерні програми пишуть за допомогою математичної мови, яка може описати лише кількісні харак-

теристики діяльності людського мозку. При відтворенні ж зазначених якісних здатностей мислення людини маніпуляція формальними символами позбавлена будь-якого сенсу [8, с. 55]. Отже, подібні експерименти доводять, що штучна мова інформаційних технологій не є самодостатньою та універсальною штучною мовою сучасного суспільства. Вона слугує якісно новим потужним засобом накопичення, обробки, зберігання та передачі інформації як однієї з найвищих цінностей інформаційного суспільства.

З огляду на співвіднесеність штучних мов із природною, можна говорити про нову фазу в процесі їх взаємовпливу. Не зважаючи на те, що штучні знакові системи як носії інформації є атрибутивною характеристикою культури соціуму, чия історія з усією очевидністю свідчить про збереження балансу між природними та штучними засобами комунікації, і порушення цього балансу носить, як правило, фрагментарний характер, останнім часом штучне мовне середовище все помітніше домінує, про що свідчить високий ступінь умовності знакового, символічного простору. Аналізуючи соціокультурні особливості штучних мов, слід, на наш погляд, враховувати зміни, що відбуваються в науці та її мові, оскільки наука – один із соціокультурних феноменів, який перебуває у нерозривних зв'язках з усією культурою [8, с. 55]. Наука кінця ХХ–поч. ХХІ століття все більше зазнає впливу з боку технічного підходу до розвитку і функціонування знання, що базується на впровадженні штучного інтелекту й могутньої комп'ютерної техніки. У таких випадках результати дослідження репрезентуються через мову фреймів, фракталів і штучні комп'ютерні мови [7, с. 17].

Зміни в науці логічно призводять до змін сутності знань, зокрема мов їх розробки та представлення. З огляду на те, що системи представлення знань відіграють головну роль при вирішенні основних завдань, пов'язаних із створенням інтелектуальних систем, – ні планування їх цілеспрямованої діяльності, ні здійснення комунікативної функції між ними та людиною, ні організація колективної взаємодії їх між собою неможливі без розвинених мов обробки та представлення знань. Важливе місце у вирішенні цієї проблеми належить одному з перспективних класів мов представлення знань – фреймовим мовам. На думку Д. Поспелова, аналіз фреймових представлень показує їх високу здатність до активізації, що пов'язано, перш за все, з тим, що в якості значень слотів фреймів (їх елементів) можуть виступати імена деяких стандартних процедур, програми яких зберігаються або в самому слоті, або в сховищі програм [15, с. 54]. Дослідники, які розробляють і використовують фреймові мови представлення знань, застосовують підхід, що передбачає виділення в якості основного елемента знання не судження, а поняття. На думку провідних науковців, переваги фреймових представлень знань полягають, з одного боку, в їх економічності, а з іншого – у зручності застосування фреймової мови для описування певних галузей знання [1, с. 48]. Вони ж, на наш погляд, формують новий феномен культури, яку можна назвати «фреймовою культурою».

Як зазначалося вище, одним із факторів трансформації штучного мовного середовища виступає

зміна сутності знання, що, як відомо, виражається мовою. Воно фіксується та передається за допомогою знаків природної та штучної мови, виступаючи однією з передумов його технічної формалізації. Обчислювальна машина, по суті, є пристроєм, призначеним для обробки символів. Саме символи здатні бути носіями найрізноманітнішої інформації. Мова тим самим набуває якості специфічного інструмента, який досить істотно визначає уявлення про світ, що формується у носія мови, зокрема у користувача комп'ютерною технікою.

Зазначене веде й до змін у самій науковій інформації. Запровадження у наукових дослідженнях новітніх технологій перетворюють її на невичерпну скарбницю самоорганізації й подальшого саморозвитку сучасної цивілізації, сприяючи трансформації останньої та перетворюючи індустріальне суспільство на інформаційне. Ці явища ставлять перед науковим співтовариством якісно нові завдання, пов'язані з пошуком адекватних методологічних засобів розвитку й об'єктивації наукових досліджень. Одним із таких важливих інструментів стала нині досить нова міждисциплінарна наука – інформатика. Вона не ставить перед людством нових проблем, а допомагає вирішити вже поставлені завдання, але специфічними засобами [7, с. 18].

Зважаючи на окреслені зміни, можна стверджувати, що сьогодні маємо змогу спостерігати стрімкий процес інформатизації науки. Необхідність інформатизації науки зумовлена тим, що в самій сутності науки відбуваються значні трансформації, які слугують передумовою великої наукової революції. На думку І. Алексєєвої, процес інформатизації науки є наслідком виникнення ідеології інформаційного суспільства [2]. Оскільки ця ідеологія визначає безпосередній розвиток людства, процес інформатизації науки можна віднести до глобальних. Тому сучасні тенденції формування та функціонування штучних мов визначаються також рівнем розвитку науки, процесами, що відбуваються в ній на сьогодні. Говорячи про формування особливої штучної мови науки, слід зважати на визначальну роль інформатизації сучасної науки у цьому процесі. Інформатизація науки відіграє значну роль у формуванні особливої штучної мови науки. Тут важливе значення має мова такої міждисциплінарної науки, як інформатика. Якщо раніше для науки універсальною мовою була мова математики, і чим більше наука була здатна до формалізації, тим вищим був рівень її розвитку, то сьогодні універсальною є мова інформатики.

Прискорений розвиток комп'ютерної техніки призводить до створення нових мов програмування, кількість яких перебільшує кількість природних мов. На думку сучасних дослідників, появу мов програмування стимулював той факт, що штучні мови можна розглядати як моделі фрагментів природної мови. Основна маса робіт, пов'язаних із розвитком мов програмування, як правило, мають прикладний характер, тобто описують будову мов і конкретну сферу їх застосування. Дослідження в галузі математики більше пов'язані з проблемами обчислення й алгоритмізації. Це направлення перетинається з проблемою формального запису у вигляді якоїсь певної мови та зводиться до вивчення формалізо-

ваних мов як способу вираження та реалізації обчислювальних і алгоритмічних процедур. Розвиток теоретичних досліджень мов програмування означено прагненням підвищити зображувальні можливості мовних конструкцій шляхом реалізації засобів створення найбільш абстрактних математичних об'єктів. Концепції мов програмування високого рівня розвиваються в результаті намагання знизити «семантичний розрив» між мовою описання роботи обчислювального засобу та мовою, якою здійснюється постановка завдання, яка часто представляє собою суміш природної мови та мови математики.

Виникає ситуація, схожа на ту, коли людині, якій необхідно вступити в спілкування з носієм іншої мовної культури, доведеться вивчати його рідну мову. Необхідність вивчення та ефективного використання мови програмування є найбільш складним завданням при використанні комп'ютерів. Щоб позбавитися від подібних труднощів і відкрити доступ до використання комп'ютерів широкому загалу користувачів, останнім часом для спілкування людини з машиною стали використовуватися не мови програмування, а звичайна природна мова. При цьому вона також видозмінюється, орієнтуючись на певні галузі свого застосування, що призводить до обмеження її безмежних зображувальних засобів. Створюються так звані спеціалізовані підмови, які використовують чітко обмежену лексику і граматику природної мови. Окрім того, це вимагає також включення в процес спілкування людини з машиною особливої проміжної ланки (інтерфейса), яка взяла б на себе перетворення природної мови на машинну [9, с. 93]. Проблема такого взаємозв'язку штучних мов із природними порушує у своїх дослідженнях А. Казакова, яка говорить про мови програмування як про машинні мови, які, «будучи штучними, формалізованими, потребують інтерпретації результату їх застосування природною мовою, оскільки своє значення як мов вони набувають саме завдяки цій операції» [10, с. 69]. Отже, мови програмування виконують, з одного боку, роль штучних мов, а з іншого – самі є аналітичним методом стосовно мови заданої предметної області, розв'язання задач якої передбачається здійснити за допомогою обчислювальної машини.

Завдяки абстрактному характеру мови обчислювальних машин як пристроїв для маніпуляції символами, цифрові обчислювальні машини помітно розширили діапазон систем, поведінка яких піддається імітації. Таку імітацію ми зазвичай називаємо «модельюванням» і намагаємось зобразити в системі, що імітується, вивчаючи поведінку моделі в різноманітних модельних та імітаційних середовищах [17, с. 23]. Комп'ютерне модельювання стає своєрідним «ритуалом кіберкультури» [6], приходячи на зміну чуттєвому досвіду, перетворюючись із когнітивного засобу на соціокультурний.

Вивченню мов програмування присвятив низку досліджень А. Ракітов. Зокрема він доводить, що революційні зміни, пов'язані з прискореною зміною поколінь комп'ютерів, призводять до постійної трансформації мов програмування. Їх розвиток був надзвичайно стрімким, але в принципі еволюційним:

- перше покоління мов для написання програм – мови машинних кодів, що потребували від програміс-

та точного опису за допомогою двозначних послідовностей усіх процедур, операцій, даних і адрес осередків пам'яті та робочих пристроїв комп'ютерів, послідовності оперування інформацією тощо. Така робота займала багато часу, не дозволяла створювати програми великої складності, потребувала висококваліфікованих спеціалістів і була дуже дорогою;

- друге покоління – машинно-орієнтовані мови. Будучи орієнтованими на машинні команди, що виконуються комп'ютерами даного класу, вони стали мовами символічного програмування більш високого рівня;

- третє покоління – алгоритмічні мови програмування. Це проблемно-орієнтовані мови, оскільки вони розраховані перш за все на точне формулювання проблеми, а переклад на мову машинних кодів програм, написаних мовами другого і третього покоління, здійснюється через допоміжні програми – транслятори та компілятори;

- четверте покоління – дескриптивні мови. Вони перш за все призначені для опису і точного формулювання самої задачі, що розв'язується. Програма, написана такою мовою, повинна сказати, що повинен вирішити комп'ютер, що він повинен зробити. Питання ж, як це зробити, комп'ютер вирішує за допомогою тих можливостей і тих програмних модулів і блоків, що вже наявні в його операціональній системі й оперативній пам'яті. Створення таких мов було радикальним проривом у напрямку створення систем штучного інтелекту [16, с. 134].

З виникненням мов четвертого покоління з'явилися нові можливості спілкування людини з комп'ютером. Сучасна культура спілкування людини завдяки комп'ютеру трансформується в умовах кіберкультури [6]. Завдяки тому, що людина все інтенсивніше спілкується з комп'ютером, тобто все більше часу перебуває в кіберпросторі, вона дематеріалізується. Будучи «електронно-безтілесною», вона розсилає по всьому світу електронні листи, в режимі реального часу обмінюється повідомленнями в чатах, бере участь в інтернет-конференціях, спілкується в анонімних «онлайн-ових тусовках». Вона блукає по останній версії Всесвітньої павутини – гіпертекстової системи, що дозволяє користувачам усього світу одним кліком комп'ютерної мишки переходити від одного мультимедійного сайту до іншого, перестрибуючи від цифрових відеокліпів до уривків аудіо-та відеотекстів, яким немає кінця. Це суттєво змінює стиль спілкування, формуючи новий вид культури спілкування – культуру інтернет-спілкування.

Останніми десятиліттями, особливо після опублікування проекту комп'ютера п'ятого покоління, було досягнуто значних успіхів у створенні систем, здатних спілкуватися з людиною природною мовою користувача. В якості основної тенденції розвитку мов програмування можна виділити пошук таких методологій програмування, які дозволили б найбільш точно відобразити логіку людських дій, орієнтованих на вирішення завдань, що стосуються різних предметних областей.

Швидкість, з якою створюються нові мови програмування, спільно зі справді фантастичними темпами розвитку комп'ютерної бази, функціональних структур і методології програмування, дозволяє зробити припущення, що комп'ютери п'ятого і наступних поколінь за багатьма позиціями, і перш за все за рівнем

інтелектуально-мовного спілкування з людиною, досягнуть рівня homo sapiens не за мільйони і не за тисячі років, а протягом півтора-двох десятиліть. І це вже буде не просто комп'ютерна, а по-справжньому інтелектуальна революція [16, с. 134]. Поява нових, більш довершених мов програмування доводить, що слово (мова програмування) та дія (обробка інформації) поступово стають єдиним цілим у комп'ютері – машині, що маніпулює символами, послідовністю довільних знаків. Крім того, здатність мови функціонувати у віртуальному світі знаходить своє відображення в культурі обміну інформацією між людьми. Це дає змогу стверджувати, що стосунки людини з реальним світом все більше переміщуються в сферу, опосередковану електронікою.

Висновки

Проведений у статті аналіз соціокультурних особливостей штучних мов в умовах інформатизації дозволяє зробити такі висновки:

1) трансформація штучних об'єктів, зокрема штучних мов (вони набувають якісно нових рис, зокрема інтегральної складності, автономності);

2) посилення діалогу природного і штучного інтелекту, що логічно призводить до посилення взаємовпливу природної та штучної мов;

3) підвищення ролі інформаційних технологій в соціокультурному середовищі та прискорений розвиток комп'ютерної техніки у сучасному світі, що призводить до появи нових типів штучних мов – мови інформаційних технологій, мови інформатики тощо.

Список літератури

1. Алексеева И. Человеческое знание и его компьютерный образ. – М.: Наука, 1992.
2. Алексеева И. Возникновение идеологии информационного общества // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://emag.iis.ru/arc/infosoc/emag.nsf/BPA/99a40acf200e2915c32568b1002fcb16>.
3. Алексеева И.Ю. Знание как объект компьютерного моделирования // Вопросы философии. – 1987. – № 5. – С. 42-49.
4. Анисимов А. Компьютерная лингвистика для всех: Мифы. Алгоритмы. Язык // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lib.ru/CULTURE/ANISIMOW/lingw.txt>.
5. Антонов В.И. Язык и культура: особенности этносемантической интерпретации // Вестник Московского университета. Серия 7. – 2001. – № 2. – С. 50-59.
6. Дери М. Скорость убегаия: киберкультура на рубеже веков: монография. – М.: АСТ, 2008. – 480 с.
7. Дротянко Л. Информационный вимір постнекласичної науки // Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія. – 2008. – № 1 (7). – С. 15-19.
8. Дротянко Л. Наукова і побутова мови у процесі взаємопроникнення культур // Вісник НАН України. – 2005. – № 11. – С. 51-58.
9. Звезгинцев В.А. Компьютерная революция: проблемы и задачи // Вопросы философии. – 1987. – № 4. – С. 91-100.
10. Казакова А.Е. Особенности семантики языков программирования // Вестник Московского университета. Серия 7. Философия. – 2007. – С. 69-75.
11. Карамішева Н. Природне та штучне як властивості креативних об'єктів // Вісник Львівського університету. – 2004. – № 6. – С. 274-282.
12. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. Генезис нового мира // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://polbu.ru/kastels_infomepoch/ch74_all.html.
13. Мантатова Л.В. Стратегия развития: Ценности новой цивилизации. – Улан-Удэ: Изд-во ВСГТУ, 2004. – 242 с.
14. Никитин А.Е. Эпистемология искусственного интеллекта: автореф. дисс. канд. филос. наук : спец. 09.00.01 «Онтология и теория познания» / Никитин Алексей Евгеньевич; Поморский государственный университет им. М.В. Ломоносова. – Архангельск, 2007. – 18 с.

15. Проблема представления знаний в компьютерных системах: Материалы круглого стола // Вопросы философии. – 1987. – № 1. – С. 52-61.

16. *Ракитов А.И.* Философия компьютерной революции. – М.: Политиздат, 1991. – 287 с.

17. *Саймон Г.* Науки об искусственном: пер. с англ. Изд. 2-е. – М.: Едиториал УРСС, 2004.

О.П. Антипова

СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ИСКУССТВЕННЫХ ЯЗЫКОВ В УСЛОВИЯХ ИНФОРМАТИЗАЦИИ

В статье рассматриваются социокультурные особенности искусственных языков сквозь призму процесса информатизации как одного из доминирующих в современном обществе.

O. Antipova

SOCIO-CULTURAL PECULIARITIES OF ARTIFICIAL LANGUAGES UNDER THE CONDITION OF INFORMATION

The socio-cultural features of artificial languages are analyzed in the article through the prism of information process as one of the dominant in modern society.

УДК (130.2:572): 177

О.Є. Бобровський, аспірант

ВИЗНАЧЕННЯ СТАТУСУ «Я» ТА «ІНШОГО»: ПЕРШІ СПРОБИ НІМЕЦЬКОГО ДІАЛОГІЗМУ ПОЧ. ХХ СТОЛІТТЯ ТА ДІАЛОГІЗМ М. БАХТІНА

Центр гуманітарної освіти Національної Академії наук України

У статті автор висвітлює два мовно-діалогічних підходи щодо визначення «Я» людини та статусу «Іншого». Не зважаючи на те, що для Ф. Ебнера гармонічно-трагічне «Я» визначається тільки через «Ти», але для М. Бахтіна індивідуалістична персоніфікація «Я-для-себе» є результатом усвідомлення інших, відмінних від мене «точок активності «Я», обидва філософи використовують мову як засіб задля вчинку та взаємовідношення з оточенням та «Іншим».

Вступ

Концепції діалогу, що існують у філософському просторі, насамперед є спробами знайти та описати фундаментальні принципи ставлення людини до інших людей, до світу, буття, до Бога. При цьому не можна не зважати і на те, що поняття діалогу також формулюється у контексті певної «розмовної поведінки». Тобто, діалогічній філософії притаманний *пошук структур спілкування та аналіз форм мовленого акту*, що і відрізняє її від інших інтерпретацій людського буття. Тобто, діалог – це не тільки філософсько-абстрактні міркування з приводу людських взаємовідношень, але й перш за все мова, яка надає змогу повно представити смисл їх. Серед представників, хто розвивав ідею діалогу як перш за все мовного акту, як особливого простору, що породжує сенси діалогу, були Ф. Ебнер, М. Бахтін, О. Розеншток-Хюсі, П. Козловський, Ю. Крістева, П. Рікер та інші.

Для нас же насамперед важливо звернути увагу на позицію сучасного американського філософа Джона Дарема Пітерса, який, аналізуючи історико-філософський розвиток теорії комунікації, відмічає розхитаність синтаксису драми і свідомості сучасної людини, що є, на його думку, притаманно дискурсам сьогодення. Модерний діалог відтворює розірваність людського спілкування, додаючи іноді тривоги, конфлікти, навмисно створене протистояння, яке повинно заінтригувати та опротестувати іншу думку. Здається, що і у нашому суспільстві існує означена проблема – протистояння точок зору та світоглядів. При цьому американський мислитель підкреслює, що досить впливову роль у становленні сучасної комунікативної філософії зіграла саме філософія Міхаїла Бахтіна (1895-1975), який «мав рацію у своєму розумінні діалогу не як особливої привілейованої форми етичного і політичного життя, а як безладної суміші голосів» [1; с.275]. Інші дослідники також зазначають, що саме «репресований» М. Бахтін, колись майже забутий в академічних колах, відкрився світу не

тільки як майстерний літературний критик, але й як вельми цікавий філософ, що привернув увагу сучасної зарубіжної філософської думки до ідеї російського діалогічного мислення [див.: 2].

З точки зору визрівання ідеї діалогу саме як визначення статусу «Я» та «Ти» не можна оминати австрійського самовиховного філософа Фердинанда Ебнера (1882-1931). Ебнер, знайомлячись з «песимістичною», за його словами, філософію А. Шопенгауера та О. Вайнєнгера (та під впливом цих текстів майже не наклавши на себе руки), тим не менш створює свою оригінальну концепцію про «духовне слово» або «пневматологію» (*nim. Pneumatologie*). Пізніше, у період між депресіями та хворобами, філософ публікує декілька прокламаційних та інноваційних (для свого часу) статей щодо представлення проблематики мови та діалогу. Ці роботи зробили Ф. Ебнера першовідкривачем в області дослідження «Я-Ти»-діалогічних відносин.

Загалом треба зазначити, що хоча наведені мислителі жили та працювали у різних країнах та навіть ніколи ні зустрічалися, що при відсутності прямого взаємовпливу говорить начебто про необхідність порівняння їх систем мислення, але нам так не здається. По-перше, в даному випадку важливим є той факт, що Ф. Ебнер був, на відміну від класичних представників філософії діалогу, першим, хто ґрунтовно описав діалогічний характер «Я-Ти» відносин, а, з іншого боку, саме М. Бахтін для російського мовного світу також був одним із перших, хто запропонував, на відміну від західних колег, власну систему розуміння діалогічних взаємовідносин. По-друге, важливим є для нашого дослідження і той світоглядний контекст, у якому знаходилась обидва мислителі. Перш за все йдеться про появу та розвиток діалогічних ідей посткласичної філософської думки, збудованої на «духовних руїнах», залишених після двох Світових війн, що спонукало філософію до пошуку нових смислів